

קווים מנחים לבניית תכניות לימודים

רקע: יום הלימוד העולמי מציין את סיומו של מפעל ביאור התלמוד של הרב עדין אבן-ישראל שטיינזלץ. מטרתו של מפעל זה מאז הקמתו הייתה להנגיש את ספר היסוד של תרבות ישראל לכל יהודי החי כיום. ייחודו של ביאור התלמוד במהדורה זו הוא במאמץ המכוון להשאיר את התלמוד כפי שהוא: דינמי, פתוח, שואל ורב אנפין. נעשה כאן נסיון שלא להגביל את הספר לשיטת לימוד אחת או לדרך חשיבה מסויימת, אלא לאפשר ללומד להתמודד עם התלמוד במקורו.

רציונל: תכניות הלימודים המוצעות לקראת יום הלימוד העולמי מבוססות על המאפיינים האמורים. הנחת היסוד היא, כי כל יהודי באשר הוא מסוגל ושייך ללימוד התלמוד – ובלבד שירצה בכך. לכן, השיעורים אינם מצריכים ידע קודם כלשהו, אלא פתיחות אינטלקטואלית ועניין. מאפייני החומר הנלמד דומים בכמה צדדים לאלה של דיון תלמודי קלאסי.

נושאים: מתוך רצון לכלול מגוון רחב ביותר של קהלי יעד – ביניהם בעלי ידע יהודי דל ביותר, הנושאים שנבחרו הינם אוניברסליים למדי. על מנת ליצור אחידות מסויימת בין כל הלומדים, נבחרה מסכת תענית כפלטפורמה שאליה מתקשרים – באופן כלשהו, כל השיעורים.

פורמט: החומר מוגש ערוך ומוכן לשימוש. כל שיעור מכיל דף מקורות, שאלות עזר והדרכה למנחה. רוב השיעורים אינם מחייבים מתודת הוראה קבועה מראש, אלא מציעים אפשרויות שונות לשימוש בחומר. המנחה רשאי לבחור לקיים דיון קבוצתי, הרצאה, לימוד בחברותא או כל פורמט אחר, בהתאם לאופיו ולאופי הקבוצה.

מקורות: המקורות הנכללים בתכנית הלימודים הינם בעיקרם מקורות ראשוניים, כלומר, מן הספרות המקראית והתלמודית בלבד. בדרך כלל אין שימוש בפרשנות – למעט מקרים בהם הדבר נצרך לשם הנגשת החומר (אז נעשה שימוש בביאורו של הרב שטיינזלץ). המקורות המובאים הם אבני היסוד, וגם כאן הרשות ביד המנחה להוסיף או לגרוע בהתאם לצרכיו.

שאלות: הדיון על המקורות נעשה באמצעות שאלות – כדרכו של התלמוד. המגמה בבחירת השאלות ובניסוחן היא להותיר מקום לתשובות אפשריות שונות ולעודד דיון. אין הכרח להתייחס לכל השאלות, וניתן אף להוסיף על הדיון המוצע שמטרתו רק להתוות כיווני חשיבה ולעורר את העיסוק בדברי תורה.

יותר מדי צדקה?

דף מקורות

תלמוד בבלי, כתובות נ,א

תלמוד בבלי, תענית כד,א

משנה, אבות ג,ז

אמר ר' אילעא: בעיר אושא התקינו תקנה שהמבזבז לצדקה אל יבזבז יותר מחומש (חמישית). תניא נמי הכי [שנויה גם כן כד ברייתא]: המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, שמה על ידי כך יתרושש ויצטרך לבריות.

א. אלעזר איש הכפר בירתא פד הוה חזו ליה [כאשר היו רואים אותו] גבאי הצדקה הוה טשו מיניה [היו מתחבאים ממנו], שפל מאי דהוה גביה [מה שהיה איתו] יתיב להו [היה נותן להם], ולא רצו שיתן כל רכושו. יומא חד הוה סליק לשוקא למיזבן נדוניא לברתיה [יום אחד הלך לשוק לקנות נדוניה, צרכי חתונה, לבתו] חזוהו [ראוהו] גבאי הצדקה, טשו מיניה [ברחו ממנו]. אזל ורהט בתרייהו [הלך ורץ אחריהם] אמר להו [להם]: אשבעתכו, במאי עסקיתו [השבעתי אתכם, שתאמרו לי במה, באיזו מצוה אתם עוסקים]? אמרו ליה [לו]: ביתום ויתומה, שאנו אוספים כסף לצורך נישואיהם. אמר להו: העבודה! (לשון שבועה בעבודת המקדש) שהו קודמין לבתי. שקל [לקח] את כל מה דהוה בהדיה [שהיה איתו] ויהב להו [ונתן להם]. פש ליה חד זוזא [נשאר לו זוז אחד] זבן ליה חיטי, ואסיק, שדייה באכלבא [קנה לעצמו חיטים ועלה והשליכם באסם].

רבי אלעזר איש ברתותא אומר: תן לו משלו, שאתה ושלך שלו. וכן בדרך הוא אומר: "כי ממך הכל ומיידך נתנו לך".

ב. אתאי דביתהו [באה אשתו], אמרה לה לברתיה [לבתו]: מאי אייתי אבוך [מה הביא אביך]? אמרה לה: כל מה דאייתי – באכלבא שדיתיה [כל מה שהביא – באסם זרק אותו]. אתיא למיפתח בבא דאכלבא, חזת אכלבא דמליא חיטי וקא נפקא בצינורא דדשא, ולא מיפתח בבא מחיטי [באה לפתוח את דלת האסם, ראתה את האסם שהוא מלא חיטים והו יוצאות בסדק הדלת ואין הדלת נפתחת מרוב החיטים], שאירע לו נס והתמלא האסם כולו בחיטים.

ג. אזלא בריתה לבי מדרשא [הלכה בתו לבית המדרש], אמרה ליה [לו]: בא וראה מה עשה לך אוהבך הקדוש ברוך הוא! אמר לה: העבודה! (לשון שבועה), הרי החיטים הללו הן הקדש עליך (לגביך) ואין לך בהן חלק אלא פאחד מעניי ישראל, שלא רצה ליהנות מן הנס.

רמב"ם, פירוש המשנה, פאה א,א

"גמילות חסדים" הוא שם נופל על שני סוגים מהמצות: האחד הוא השתתפות האדם עם ישראל בממונו, כגון הצדקה ופדיון שבויים. והשני השתתפות האדם עם ישראל בגופו, כגון ניחום אבלים, ולווית מתים, ושמחת חתנים, ודומיהם. ואמרו כאן שגמילות חסדים אין לה שיעור, רוצה לומר: בהשתתפות האדם בגופו. אבל השתתפותו בממונו יש לו גבול והוא חמישית ממנו, ואינו חייב לתת יותר מחמישית ממנו אלא אם עשה כן במדת חסידות.

רמב"ם, הלכות ערכין וחורמין ח,ג

לעולם לא יקדיש אדם ולא יחרים (לשם שמים) כל נכסיו, והעושה כן עובר על דעת הכתוב, שהרי הוא אומר: "מכל אשר לוי" ולא "כל אשר לוי" כמו שבארו חכמים. ואין זו חסידות אלא שטות, שהרי הוא מאבד כל ממונו ויצטרך לבריות, ואין מרחמין עליו, ובוה וכיוצא בו אמרו חכמים: "חסיד שוטה מכלל מבלי עולם". אלא כל המפזר ממונו במצוות אל יפזר יותר מחומש, ויהיה כמו שצוו נביאים "מכלכל דבריו במשפט" בין בדברי תורה בין בדברי עולם.

יותר מדי צדקה?

דף למנחה – 1

פתיחה

מעשה הצדקה הוא מערכי היסוד של היהדות. תחושת החובה והרצון להעניק לנזקקים טבועים באופיו של העם שהערבות ההדדית ליוותה אותו בכל הדורות. בשיעור זה נעסוק בשאלת הגבול העליון בצדקה: מהי הכמות המקסימלית שראוי לתת? האם יש להגביל את הנותן ומדוע? מה יעשה הרוצה לתת לפניו משורת הדין?

על השיעור

בסיס השיעור הוא העימות בין התנהגותו החריגה של אלעזר איש בירתא, חכם מתקופת המשנה בארץ ישראל (המאה ה-1 לספירה), לבין התקנה האוסרת הוצאות מופרזות לצדקה. המקור העיקרי הוא סיפור מורכב ועשיר בפרטים, והוא חולק לשלוש פסקאות, על-מנת להקל את ההתמקדות בכל שלב משלבו. להלן נציע שאלות מנחות לעיסוק בסיפור ובמקורות הנלווים אליו, כמו גם כיוונים להרחבה ולהעמקה (מופיעים באפור) במתח העולה מתוך הטקסטים השונים. מידע ביוגרפי על המחברים והספרים המופיעים בשיעור ימצא בנספח.

סיום

דמותו של אלעזר איש בירתא היא דוגמא לגישה אישית רדיקלית של הפרזה בצדקה. כנגדה עומד ההגיון החברתי המשמש את חכמי ישראל ופוסקי הדורות להסדרת כלכלה יציבה. המתח בין הנטייה למידת החסידות (והדגשת הפן שבין אדם למקום בנתינת הצדקה) לבין האיזון החברתי והבטחון הכלכלי האישי (מחויבות שבין אדם לחברו), הוא תמצית הדיון העולה ממקורות אלה.

07.NOV.10
א' ראש חודש כסליו
www.1people1day.org

שפע Shefa
למד את עמי Let My People Know
מוסדות הרב עדין אבן ישראל שטיינזלץ
Supporting The Work of Rabbi Adin Steinsaltz (Even Israel)

07.NOV.10
א' ראש חודש כסליו

למד את עמי

שפע

תענית

מושגים

גבאי צדקה – הממונים על גביית כספי הצדקה.

זוז – מטבע קטן.

הקדש – דבר המוקדש לשם שמיים ונאסר בשימוש.

א.

גישתו יוצאת הדופן של אלעזר לנתינת צדקה, מודגשת והולכת בפתיחתו של הסיפור; לא זו בלבד שהוא נוהג לתת כל מה שיש לו, אלא שהוא רודף אחרי הגבאים הבורחים, ומכריע לטובת העניים כנגד טובת בתו. שאלות שנוכל להציג על קטע זה:

- האם לדעתכם מותר לאדם לתת לצדקה כל מה שיש לו? מדוע?
- מדוע חושב אלעזר שנישואי היתומים קודמים לנישואי בתו?
- מדוע נשאר לו זוז אחד?

האם המטבע האחרון פשוט נשכח? האם הוא בכל-זאת משאיר לעצמו משהו? האם טמונה כאן דאגה לבתו למרות הכל?

נקודה נוספת שאפשר להעלות לדיון, היא מוטיב השבועה בסיפור. אלעזר משיב ונשבע (גם בתחילת הסיפור וגם בסופו), וראוי לדון מה מבטאות השבועות הללו – באופיו או בגישתו לחיים.

ב.

שימת לב לפרטי הסיפור עשויה להאיר את טיב היחסים במשפחתו של אלעזר:

- מה ניתן ללמוד מתשובת בתו של אלעזר לאשתו? האם היא שמחה במעשהו של אביה?
- שאלה נוספת שכדאי להעלות היא:
- איזה מסר גלום בנס שאירע לו?

האם הנס הוא אישור מלמעלה שהתנהגותו רצויה? האם הוא פיצוי על הבזבוז המופרז? האם זו מעין נחמה לאשתו/לבתו?

ג.

בתו של אלעזר הולכת לבית המדרש לבשר לו על הנס שאירע.

- מדוע הלך אלעזר לבית המדרש?

תגובתו של אלעזר לנס מקצינה את יחסו למשפחתו, מחד, ולעניים – מאידך. ההצהרה "הרי הן עלייך הקדש" היא לשון נדר, האוסרת את החיטים על בתו בלבד כאילו היו הקדש. המשך דבריו, "אין לך בהן אלא כאחד מענני ישראל", מסייג את האיסור ומתיר לבתו ליהנות מן החיטים ככל עני.

- מדוע לא רצה אלעזר להנות מן הנס?
- מדוע נודר אלעזר דווקא בלשון "הקדש" (ולא "קונם וכד')?

כסיום לסיפור ניתן לנסות לאפיין את דמותו של אלעזר, כפי העולה מן הקטע. מעניין יהיה לדון בשאלה הבאה:

- אם כולם היו נוהגים כמו אלעזר – כיצד היתה החברה נראית?

כתובות

- מה לדעתכם היה הרקע שהביא לתקנה זו?

האם יתכן שאלעזר לא היה יחיד במינו? האם היתה זו תופעה רווחת שהיה צורך להתמודד עמה באמצעות חקיקה?

ראוי לתת את הדעת גם לניסוח התקנה בלשון "המבזבז".

- כיצד יצדיק אלעזר את מעשיו כנגד תקנת אושא?

תקנות אושא

לאחר שנעקרה הסנהדרין מיבנה שימשה העיירה אושא שבגליל כמקום ריכוז לחכמים. באושא התקינו חכמים תקנות רבות שעיקר עניינן הסדרת יחסי ממון בתוך המשפחה.

אבות

כפי הנראה, הדובר כאן הוא גיבור סיפורנו (יסוד סביר להניח ש"בירתא" ו"ברתותא" הם מקומות זהים), ואם כן, הוא "נאה דורש ונאה מקיים".

- נסו לנסח את התפיסה המניעה את אלעזר למעשהו.

אם הפתגם באבות הוא היסוד להתנהגותו של אלעזר, יש מקום להצביע על כך שזוהי מידת חסידות בלבד, על בסיס המימרא¹:

האי מאן דבְּעֵי לְמַהוּ חְסִידָא [מי שרוצה להיות חסיד] לְקַיִים מִלֵּי [שיקיים את הדברים]... שנאמרו במסכת אבות.

אלעזר מביא סימוכין למימרתו מדבריו של דוד המלך. התבוננות בהקשרם של הדברים עשויה להעמיק את ההבנה במימרא. בספר דברי הימים² מתוארת התרמה לאומית שעושה דוד לטובת בניית בית המקדש העתידי (על-ידי שלמה בנו), שבסיומה נאמר:

וּבְיָדְךָ דָּוִד אֶת ה' לְעֵינֵי כָּל הַקְּהָל, וַיֹּאמֶר דָּוִד: בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲבִינוּ מְעוֹלָם וְעַד עוֹלָם. לָךְ ה' הַגְדָּלָה וְהַגְבוּרָה וְהַתְּפָאֶרֶת וְהַנְּצַח וְהַהוֹד, כִּי לֹא בַשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ, לָךְ ה' הַמְּמֹלָכָה וְהַמְתַּנְשָׂא לְכָל לְרֹאשׁ. וְהַעֲשֵׂר וְהַכְּבוֹד מִלְּפָנֶיךָ, וְאַתָּה מוֹשֵׁל בְּכָל, וּבְיָדְךָ כַּח וּגְבוּרָה, וּבְיָדְךָ לְגַדֵּל וּלְחַזֵּק לְכָל. וְעַתָּה אֱלֹהֵינוּ, מוֹדִים אֲנַחְנוּ לָךְ וּמְהַלְלִים לְשֵׁם תְּפָאֶרְתֶּךָ. וְכִי מִי אֲנִי וּמִי עָמִי כִי נַעֲצֵר כַּח לְהַתְנַדֵּב כְּזֹאת? כִּי מִמֶּךָ הַכָּל וּמִיָּדְךָ נִתְּנוּ לָךְ. כִּי גֵרִים אֲנַחְנוּ לְפָנֶיךָ וְתוֹשָׁבִים כְּכָל אֲבֹתֵינוּ, כַּצֵּל יְמִינוּ עַל הָאָרֶץ וְאֵין מְקוֹה. ה' אֱלֹהֵינוּ! כָּל הַהֶמוֹן הַזֶּה אֲשֶׁר הִכִּינוּ לְבָנוֹת לָךְ בֵּית לְשֵׁם קִדְשֶׁךָ, מִיָּדְךָ הוּא וְלָךְ הַכָּל.

מוטיב אחד שנוסף בנאומו של דוד הוא ארעיות החיים ("כי גרים אנחנו... כצל ימינו..."). יתר על כן, מודגשת כאן תחושת השפלות המלווה את הנתנה ("וכי מי אני..."), היפך החשיבות העצמית שכרוכה לעיתים במעשה הצדקה. שלישית, אפשר לראות דמיון בין התרומה למקדש של דוד לשבועות בעבודת המקדש ולתפיסת הצדקה כ"הקדש" אצל אלעזר איש בירתא.

¹ בבא קמא ל, א.

² דברי הימים א, כט, י-טז.

מובאות כאן שתי ציטטות מדברי הרמב"ם בשניים מספריו – פירוש המשנה והלכות ערכין וחרמין שב"יד החזקה" ("משנה תורה"). במבט ראשון נראה שיש בדבריו סתירה: בספר ההלכות נראה שהוא אוסר לחרוג מתקנת אושא, ואילו בפירושו למשנה הוא מתיר זאת כ"מידת חסידות".

• האם הרמב"ם סותר את עצמו?

קל להבחין שבהלכות ערכין וחרמין עוסק הרמב"ם במי שמפזר כל ממונו לצדקה. אך אין זה פשוט להבין מדבריו מה דינו של המפזר יותר מחומש – אך משאיר גם לעצמו (ונוכח, שגם לאלעזר נותר זוז אחד). האם דעתו בפירוש המשנה משלימה את החסר כאן? ואולי חזר בו הרמב"ם מהיתר מידת החסידות שבפירוש המשנה? ר' בנספח הבבליוגרפי על אופן כתיבתו של הפירוש ועל יחסו ל"יד החזקה".

מקורות חסידיים

ראינו את המתח הקיים בין ההגדרה ההלכתית, שיסודה בתקנת אושא, לבין מידת חסידות של "לפנים משורת הדין". ראינו גם את התפיסה שהניעה את אלעזר איש בירתא לתת את כל מה שבידו לצדקה. הנהגות של מידת חסידות הוסיפו להתקיים גם בדורות מאוחרים, וקיבלו עידוד מיוחד בכתביהם של מנהיגי התנועה החסידית³. להלן שתי דוגמאות לנימוקים שנתנו הוגים אלה כדי להצדיק את ה"בזבז יותר מחומש".

1. וזהו שכתוב: "עשה צדקה ומשפט נבחר לה' מִזְבֵּחַ", לפי שהקרבות הן בבחינת שיעור ומידה וגבול. משא"כ בצדקה, שיוכל לפזר בלי גבול לתקן עוונותיו. ומה שאמרו "המבזבז אל יבזבז יותר מחומש" היינו דוקא במי שלא חטא, או שתיקן חטאיו בסיגופים ותעניות כראוי לתקן כל הפגמים למעלה. אבל מי שצריך לתקן נפשו עדיין, פשיטא (=ברור) ש"לא גרעה רפואת הנפש מרפואת הגוף – שאין כסף נחשב, ו"כל אשר לאיש יתן בעד נפשו" כתיב⁴.

2. מסופר, שהבעל-שם-טוב היה נותן צדקה יותר מחומש, ושאלו אותו: הרי אמרו "אל יבזבז יותר מחומש"? והשיב, ש"המבזבז" הוא מלשון "ביזה" (שישנה במלחמות וכיוצא בזה), כלומר, מי שאינו רוצה ליתן וצריך ללחום עם עצמו, לפעול בדרך כפייה ובדרך ביזה, לוותר מעצמו – אזי "אל יבזבז יותר מחומש". משא"כ מי שנותן בשמחה ובעונג (שכן, במה שונה הצדקה משאר התענוגים והצרכים שמוציא עליהם ממון?)⁵.

כנגד תקנת אושא טוענים גדולי החסידות, כי ישנם מצבים בהם יכול אדם להוציא ממון רב לצדקה – בין אם מטרתו לתקן את נפשו ובין אם הוא פשוט שמח בעצם הנתנה; בשני המקרים, לדעתם, אין הבדל בין הוצאות לצרכים גופניים (רפואה או תענוגות) לנתינת צדקה.

כאן נוכל להעלות לדיון ציר נוסף במעשה הצדקה:

- בכל המקורות שראינו, האם הצדקה מתוארת כמכשיר לתיקון חברתי או ככלי לעבודת ה'?
- המתח בשאלת כמות הצדקה הוא הפן החיצוני של הדברים. ההיבט הפנימי שלהם מתבטא דווקא בשאלה האם אנו נותנים אך ורק מתוך חובה שבין אדם לחבירו, או שקיימים במצוות הצדקה צדדים נוספים שבין אדם למקום – ואף הם משפיעים על קביעתו של גבול הנתנה העליון.

³ נוסדה ע"י ר' ישראל בעל-שם-טוב במזרח אירופה בראשית המאה ה-18.

⁴ תניא, אגרת הקודש י.

⁵ כתר שם טוב, הוספות קד.

נספח ביוגרפי

משנה

קודקס ההלכות התמציתי שערך ר' יהודה הנשיא בארץ ישראל במאה ה-2. המשנה מורכבת משש חטיבות ("סדרים"), שכל אחת מהן מחולקת למסכתות; כל מסכת מחולקת לפרקים, וכל פרק – לסעיפים, שהם "משניות". החומר המובא במשנה עבר במסורת בעל-פה במשך דורות עד שהוחלט לכתבו מחשש שמא יישכח. בשונה מרוב מסכתות המשנה, מסכת "אבות" מתייחדת בעיסוקה בנושאים של מוסר ודרך ארץ.

תלמוד בבלי

עמוד התווך של חכמת ישראל ומסורת התורה שבעל-פה. התלמוד הבבלי מכיל ליקוט ערוך של דבריהם ומעשיהם של מאות אמוראים (-חכמי התלמוד) בין המאות ה-3 וה-5 בבבל ובארץ ישראל. דיוני התלמוד מושתתים על סדר מסכתות המשנה, וחלקו הגדול כתוב ארמית. תחום הנושאים שהתלמוד עוסק בהם הוא רחב ביותר, ובצד דיוני הלכה מעמיקים כלולים בו גם סיפורי מעשה, עצות שונות והדרכות חינוכיות.

רמב"ם

רבי משה בן מימון (1138-1204), מגדולי חכמי ישראל שבכל הדורות. נולד בספרד וגלה למצרים, שם מונה לרב וראש הקהילה. הרמב"ם הספיק לעסוק בכל שטחי המדע והפילוסופיה, ובכל מקצועות התורה - תלמוד והלכה, פילוסופיה ומוסר. את מרבית ספריו כתב הרמב"ם בערבית, ובכללם ספרו הראשון – פירושו למשנה, אותו הוא הוסיף ותיקן במשך כל חייו. גולת הכותרת של יצירתו הוא הספר "היד החזקה", שנכתב במקורו בעברית. יצירה מונומנטלית זו מכילה ארבעה עשר כרכים של סיכום כל ההלכות בתורה בשיטתיות ובסדר מקורי.

תניא

ספר היסוד של חסידות חב"ד (-חכמה, בינה, דעת), שנכתב על-ידי ר' שניאור זלמן מלאדי בסוף המאה ה-18. ספר זה עוסק במגוון רחב של נושאים השייכים לעבודת הבורא, למן לימוד תורה וקיום המצוות ועד ליחס בין כוונה למעשה, שמחה ועצבות, תשובה וצדקה. רובו של הספר כתוב בצורה מובנית ושיטתית, והוא מכיל גם לקט של אגרות שכתב המחבר בנושאים שונים.

כתר שם טוב

ליקוט של תורותיו של ר' ישראל בעל-שם-טוב, מייסד תנועת החסידות במזרח אירופה במאה ה-18. הספר מהווה אסופה ממקורות חסידיים שונים שהעלו על הכתב את התורות שנאמרו בעל-פה בהזדמנויות שונות, ולכן הוא בנוי פסקאות-פסקאות. ברובו מציע הספר פירושים מקוריים לפסוקי המקרא ומאמרי חז"ל, היונקים ממקורות קבליים אך מנוסחים בשפה עממית.

